

İNANÇ İLKELERİ
MATLA'U'L-İ'TİKÂD
FUZÛLÎ

VakıfBank Kültür Yayınları: 0351
Klasik: 022

İNANÇ İLKELERİ
MATLA'U'L-İ'TİKÂD
BÜTÜN ESERLERİ 2
FUZÛLÎ

Türkçesi
Abdullah Kahraman

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Alim Yıldız

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Ömer Uzunağaç

VakıfBank Kültür Yayınları
İnkılâp Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdüz Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2024

ISBN 978-625-6647-70-1

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12
34522 Esenyurt / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 444 62 18
Sertifika No: 71320

1. Baskı: Aralık 2024

İNANÇ İLKELERİ

MATLA‘U‘L-İ‘TİKÂD

FUZÛLÎ

TÜRKÇESİ
ABDULLAH KAHRAMAN

FUZÜLÎ

Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Fuzûlî'nin asıl adı Mehmed, babasının adı Süleyman'dır. Ne zaman ve nerede doğduğu kesin olarak bilinmese de Irak coğrafyasında doğup yaşadığı kesindir. 15. yüzyıl sonlarına doğru doğduğu düşünülmektedir. Nasıl bir eğitim aldığı bilinmiyorsa da Arapça ve Farsçayı bu dillerde eser verecek ve şiir söyleyebilecek kadar iyi bildiği açıktır. Kanûnî Sultan Süleyman 1534'te Bağdat'ı fethedince, "Geldi burc-ı evliyâyâ pâdişâh-ı nâmdâr" tarih mısraını da ihtiva eden meşhur kasidesiyle beraber padişaha yaklaşmak ve böylece çok arzu ettiği İstanbul'a gitmek istedi ancak bu emeline nail olamadı. Kendisine evkaftan maaş bağlanacağına dair söz verilip çok az bir meblağ layık görülmesi, *Şikâyetnâme'sini* kaleme almasına yol açtı. 1556 yılındaki büyük veba salgını sırasında -muhtemelen Kerbela'da- vefat etti. Türkçe eserlerinden *Divân* ve *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi en önemli iki eseridir. Diğer manzum Türkçe eserleri 440 beyit tutarındaki *Beng ü Bâde* ve *Tercüme-i Hadis-i Erbaîn*'dir. Ona aidiyeti kesin olmayan 200 beyitlik *Sohbetül-esmâr* da eserleri arasında anılır. Kerbela vakasının edebiyatımızda en güzel anlatımı olan *Hadikatü's-suadâ* ise mensur tek eseridir. Farsça manzum eserleri *Divân*, *Heft Câm*, *Enisül-kalb*; mensur eserleri *Risâle-i Mu'ammeyât*, *Rind ü Zâhid* ve *Sıhhat ü Maraz*'dır. *Matla'u'l-i'tikâd* aldı mensur eserini Arapça yazar Fuzûlî'nin 470 beyit tutarındaki Hz. Ali övgülerinden oluşan Arapça şiirleri *Arapça Divân* olarak da kabul edilir.

ABDULLAH KAHRAMAN

1964'te Bayburt'ta doğdu. 1991 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu ve öğretmen olarak atandı. Fakülte eğitiminden önce ve fakülte eğitimi boyunca İslami ilimler alanında özel dersler aldı ve hafızlık yaptı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırladığı "İslam Hukukuna Göre Takas İşlemi" başlıklı teziyle 1994 yılında yüksek lisansını bitirdi ve aynı yıl Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalına araştırma görevlisi olarak atandı. 1997 yılında "İslam Borçlar Hukukuna Göre Kefalet Sözleşmesi ve Günümüzdeki Tatbikatı" başlıklı teziyle doktora çalışmasını tamamladı. 1998 yılında yardımcı doçent, 2003 yılında doçent, 2008 yılında da profesörlük unvanını aldı. Üç yıl (2004-2007) Bakü Devlet Üniversitesinde misafir öğretim üyesi ve idareci olarak görev yaptı. 2019 yılında Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi olarak görevlendirilen Kahraman, aynı zamanda Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı görevini yürütmekte, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

Eser Hakkında: Fuzûlî ve <i>Matla'ul-i'tikâd</i> Adlı Eseri	7
Fuzûlî	15
İnanç İlkeleri (<i>Matla'ul-i'tikâd</i>)	23
Birinci Rükün	27
İkinci Rükün	35
Üçüncü Rükün	55
Dördüncü Rükün	77

ESER HAKKINDA

FUZÛLÎ VE MATLA‘U‘L-İ‘TİKÂD ADLI ESERİ

İslamî ilimler içerisinde müstakil olarak doğmuş olmakla birlikte zamanla birleşen ve iç içe geçen ilimler, akaid ve kelimdir. Esas olan akaididir. Ancak kelam bir anlamda akaidi aklen temellendirmek ve özellikle Yunan felsefesinden gelen bilgi felsefesine karşı onu ve İslamî bilgi anlayışını savunmak için doğmuş ve gelişmiştir. Bu nedenle kelam felsefî bilgiyi her zaman kullanmış ve onu İslamî bilgilerle yoğurmuştur. Bu yüzden kelimciler aklî yöntemleri kullanmaları ve akıl ile nakli bağdaştırmaları ile meşhur olmuşlardır. Bu yönü ile fıkhîta rey ehlinin yaptığıının bir benzerini inanç sahasında kelimciler yapmıştır, denilebilir. Bu bakımdan kelam ilmi, aklî ilimlerden addedilmekle birlikte akaidde dair görüş bildiren ve konuya dair eser telif edenler, yalnızca aklî meselelerle uğraşmış değildir. Nitekim kelam ilmi başlangıçta bir tefsir faaliyeti olarak tezahür etmiş,¹ Ehl-i hadis ve Ehl-i rey ayrımında bağımsızlığının ilk adımlarını atmış ve nihayetinde Mu‘tezile fırkasıyla müstakil bir hüviyet kazanmıştır. Müttekaddimûn döneminde reddiye literatürü bakımından zengin ve konuları kısmen belirlenmiş olan kelâm ilmi, müteahhirûn dönemine gelindiğinde felsefî bir zeminle buluşup metafizik konuların ağır bastığı tümel bir disiplin haline gelmiştir. Bu bakımdan da özellikle bazı Hanefiler felsefe ile iç içe geçmiş kelimadan uzak durmayı tercih etmiştir.

1. Bu görüş için bkz. Ömer Türker, “Kelam İlminin Metafizikleşme Süreci”, *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12/23 (2007/2): 75-92.

İnanç konuları insanın anlam arayışında önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden bu konuların geniş bir çevrede ele alınması tabii bir durumdur. Kelamın üç ana konusu olan Allah, peygamberlik ve ahirete dair hususlar hemen her düşünürün başlıca problemi olmuş, her grup kendi metoduna göre söz konusu hususlara dair görüş bildirmiştir. Bu hususları “insan nefesine coşku veya sıkıntı verecek tarzda” ele alan grup ise şairlerdir. Osmanlı klasik dönem şairlerinin çoğunun medrese eğitiminden geçtiği bilinmektedir. Hatta bir kısmının kelim dersi verecek seviyeye geldiğini söylemek bile mümkündür. Nitekim meşhur divan şairi Nev’î’nin (ö. 1007/1599) pek çok medresede müderrislik yaptığı bilinmektedir.²

Klasik dönemdeki meşhur şairlerden biri de Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî künyesine sahip şair Fuzûlî’dir (ö. 963/1556). Fuzûlî, doğum yeri olan Irak bölgesinin coğrafi konumundan ötürü Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı hanedanlarıyla münasebet içerisinde olmuş ve klasik Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biri olarak şöhret kazanmıştır. Hayatına dair çok az malumata sahip olduğumuz Fuzûlî’nin medrese eğitimi hakkında da teyit edilmiş tafsilat bulunmamaktadır. Bununla birlikte kendisi, aklî ve naklî ilimleri elde etmek için uğraştığını, tefsir ve hadis ilimleriyle meşgul olduğunu ifade etmekte, şiire kendini fazlaca kaptırdığı halde ilme karşı duyduğu iştiağın bunu frenlediğini belirtmektedir.³

Fuzûlî’nin Arapça olarak kaleme aldığı ve *Matla’u’l-’itikâd fî ma’rifeti’l-mebde’ ve’l-me’âd* yani hayatın başlangıcı ve âhiretin bilinmesi konusunda inancın parlak kaynağı adını verdiği eseri felsefe, kelim ve akaid bakımından oldukça önemli bir risaledir. Bu muh-

2. Ayrıntı için bkz. Nejat Sefercioğlu, “Nev’î”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/52-54.

3. Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/240-246.

tasar risalede felsefe ve kelamın önemli ve temel bahisleri bir araya getirilmiş ve sıkıcı ayrıntılara girilmeden sade bir dille anlatılmıştır. Eserde bilginin mahiyeti, kaynağı, Allah'ı ispat (isbât-ı vâcib), insanlığın peygamberlere olan ihtiyacı ve âhiret hayatının varlığının birey ve toplum açısından önemi gayet güzel ve mukni bir üslupla anlatılmıştır. Bu eser Fuzûlî'nin felsefe ve kelama vâkıf olduğunun bir göstergesi sayılabilir. En azından bu konulara uzak olmadığını ve konu ile ilgili temel meselelere vâkıf olduğunu ortaya koymaktadır. Şairlik yönü ile meşhur olan Fuzulî'nin böyle bir eser telif etmesinin özel sebebini bilmesek de herhalde edebî kişiliğini anlamak, doğru değerlendirmek ve şiirlerinin arka planını çözebilmek için bu eserdeki bilgileri göz önünde bulundurmamak gerekir.

Fuzûlî'nin kalam ilmine dair *Matla'u'l-i'tikâd fî ma'rife-ti'l-mebde' ve'l-me'âd* adıyla yazdığı bu risale, Arapça olarak kaleme aldığı bilinen tek mensur eseridir. Bu eserde Fuzûlî, özet olarak bir anlamda “Nereden geldik, nereye gidiyoruz?” sorusuna cevap vermiştir. Onun bu eseri, müteahhirûn döneminin konu sırası ve ele alınış biçimine mutabık tarzda yazılmış ve müellifin Şîi temayülüne yönelik iddialara karşın Sünnî mahiyet arz eden bir risaledir. O, bu eserinde Şiîliğine delil olabilecek tek bir cümle bile sarf etmemiştir.

Fuzûlî bu eserde, meşhur Yunan ve İslam filozoflarının isimlerini vermekte ve onlardan bilgiler nakletmektedir. Bazı araştırmacılar onun bu bilgileri esas birincil kaynaklarından değil de Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal* adlı eseri ile *el-Mevâkıf*, *el-Makâsıd* ve *et-Tecrid* gibi meşhur felsefî-kelam kitaplarından özetlediği kanaatindedir.⁴ Dolayısıyla eserdeki bilgiler özgün olmaktan çok ıktibas ve ihtisar tarzındadır.

4. Bk. Muhammed b. Tâvid et-Tancî, Fuzûlî, “Takdim”, *Matla'u'l-i'tikâd fî ma'rife-ti'l-mebde' ve'l-me'âd*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1962, s. 7-9.

Müellif risaleyi telif etme amacını ifade ederken; kainât ve varlıklar üzerinde uzunca tefekkür ettiğini, her varlığın bir işle meşgul olduğunu ve kendisinin şiir nazmetme meşguliyetinden “Biz ona (Hz. Muhammed’e) şiir öğretmedik.”⁵ ayeti mucibince sarf-ı nazar edip kelam ilmini nazmetmeye karar verdiğini belirtir. Eserin; (1) bilgi bahisleri, (2) varlık bahisleri, (3) Allah’ın varlığı ve (4) peygamberlik bahislerini ele alan dört ana bölümü (rûknü) bulunmaktadır.

Birinci bölümde, bilgi ve marifet kavramları üzerinde durulmuş, çeşitli grupların bilgi tanımlarından sonra herhangi bir tercih yapılmadan marifetullah bahsine geçiş yapılmıştır. Bilginin geniş bir tasnifini zikreden müellif, bilgiyi elde etme yollarına dair ayrıntılı meselelerin ardından sonraki bölüme geçmiştir.

Beş kısımdan oluşan ikinci bölüm varlık bahislerine ayrılmıştır. Birinci kısımda varlık konusunda şüphe içinde olan Sofistler eleştirilmiş ve varlığın kendisinden neşet ettiği ilk unsur (*arkhe*) tartışmalarında Platon ve Aristoteles’in yanı sıra Thales, Empedokles, Heraklitos gibi Presokratik filozoflardan ve Seneviyye’nin görüşlerinden aktarımlar yapılmıştır. İkinci kısım kâinatı madde-suret teorisiyle yorumlayan filozoflar ile cevher-araz teorisini savunan kelâmcıların görüşlerine ayrılmıştır. Dördüncü kısımda kelâm kitaplarında görmeye alışık olmadığımız, insanların birtakım yönleri göre tasnif edilmesi ve varlıkların maddesel sınıflandırılması ele alınmış sonraki kısımda da insan merkezli inceleme ile ruh-beden ayırımına değinilmiştir. Beşinci kısım ise cinler ve diğer gaybî varlıkların ispatına ayrılmıştır.

Eserin en hacimli bölümü olan üçüncü bölüm ilahiyat bahislerinden müteşekkil sekiz kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümde özellikle Gazzâlî sonrası kelâm eserlerinden bolca

5. el-Bakara 2/31.

faýdalanıldıđı fark edilmektedir. Mteahhirn dönemi alimle-
rinden hiçbir ismi zikretmeyen müellif bir yerde muhtemelen
Nasruddn Ts'den (. 672/1274) bir alıntı yapmıştır. Allah'ın
zatı, sıfatları ve irade bahislerinin ardından hüsün-kubuh ve
hayır-şer gibi diğer ilahiyat bahislerinde çoğunlukla Eř'ar ve
Mu'tezil telakkileri sıralamış, Mtrd yahut bu gelenekten
ise hiç bahsetmemiştir.

Dördüncü ve son bölüm peygamberlik bahislerinden
oluşmaktadır. Öncelikle insanların peygambere olan ihtiyaı
pek çok düşünce ekolünden hareketle farklı vecihlerle aıklan-
mış ve peygamberlerin günahsız oluşu hakkında aklî ve naklî
deliller sıralanmıştır. Ardından Hz. Muhammed'in peygam-
berliği üzerinde durulmuş ve görüş aktarımından öteye git-
meyecek şekilde görece kısa imamet bahisleri ele alınmıştır. Bu
bölümün son kısımları ise ölüm sonrası yaşamın dolaylı izah-
larına ayrılmış olup bu hususa dair dikkat çekici yaklaşımlar
mevcuttur.

Fuzûlî'nin *Matla'u'l-itikâd* ismini verdiği bu risalenin,
Sünnî çerçevede işlenen itikâdî konulardan mteşekkl daha çok
ders kitabına benzeyen bir derleme olduğu söylenebilir. Nakle-
dilen görüşlerde genelde isim zikredilmemiş fakat mteahhirn
dönemini yansıtan iktibaslar herhangi bir tercih yapılmaksızın
sıralanmıştır. Müellifin varlık bahislerinde Yunan filozoflarını
yoğun zikretmesinin felsefe bilgisine yorulması uzak bir ihtimal
olup aktarım yaptığı diğer limlerden bu bilgilere vkf olduğu
kanaati gerçeğe daha uygun görünmektedir.

Fuzûlî'nin itikâdî mezhebi hakkında yapılan tartışmalar,
Ktip elebi'nin bu eserin "hukem ve mmiyye mesleklerine
göre telif edildiği" şeklindeki ifadesinden hareketle şişlik zerin-
den yürümüştür. Ayrıca ağdaşı Knalızde'nin kendisini Rfız
olarak nitelendirmesi de Fuzûlî'nin üzerindeki şi temayülü iddi-

asını pekiştirmiştir.⁶ Fakat *Matla'u'l-itikād*'ın neşrinden sonra bu iddialar yerini şüpheyi bırakmış olmalıdır. Nitekim incelendiği üzere Şîî görüşlerin en açık şekilde savunulabileceği imamet bahsi bile oldukça kısa ve tercih bildirmeksizin yalnızca fırkaların görüşlerini aktarmaktan ibarettir. Eseri ilk neşreden Tancî bu durumun takiye olabileceğini iddia etmiş ve şöyle demiştir:

“Bu arada Şiîliğe temayülü ile bilinen Fuzûlî'nin, Şiîlerin kuvvetle benimsemiş olduğu 'takiye' prensibinden faydalandığı da açıkça görülmektedir. Zira kitabında kendi itikâdî mezhebine bir harfle bile temas etmemektedir. O, bu kitabını büyük bir ihtimalle, inançları bakımından Sünnî olan Osmanlı Devleti idarecileri nezdinde bir mevki elde edebilmek için telif etmiştir.”⁷

Nihai tahlilde Fuzûlî'nin hangi ekolü benimsediği hususu bilinmemekle birlikte *Matla'u'l-itikād*, bir şairin kaleminden çıkan tipik bir müteahhirûn kelâm risalesi olması yönünden güzel bir örnektir.

Bu eserin tek nüshası, Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'nde bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Bu nüshadan ilk bahseden Rus şarkiyatçı Eduardoviç Berthels olmuştur. 1950'li yıllarda Azerbaycan'da bu nüshanın bir tıpkı basımı yapılmıştır. Ancak daha sonra Merhum Muhammed b. Tâvit et-Tancî tarafından önsöz ve notlar eklenerek ilmî usullere uygun bir şekilde neşre hazırlanmıştır. Tancî bu konuyu şöyle ifade etmektedir:

“Bu eseri, daha önceden, Hamîd Araslı, yazma nüshadan çinkograf usulüyle, 1958 yılında Azerbaycan'ın Bakü şehrinde basmış ve neşretmiştir. Ancak bu baskı için yazmış olduğu mu-

6. Bu iddia ve tartışmalara dair bkz. Karahan, “Fuzûlî”, 240-241.

7. Tancî, “Önsöz”, XII; Metin Yurdagür, “*Matla'u'l-itikād*”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 13, s. 240-246.

kaddimedede, mezkûr nüshanın hatalarını düzeltmemiş olduğunu tasrih etmektedir. Böylece, onun bu neşri, Matla'u'l-itikâd'ın bozuk ve hatalarla dolu nüshasını teksir etmekten ibaret kalmış ve asla alimler arasında kabul edilmekte olan anlamda, tam bir neşir olma vasfını kazanamamıştır.”⁸

Tancî'nin tespitine göre Kâtib Çelebi Matla'u'l-itikâd hakkındaki şu sözleriyle hataya düşmüş olmaktadır:

“Matla'u'l-itikâd, kelâm konusunda olup Bağdatlı şair Fuzûlî lakabıyla mâruf Muhammed b. Süleymân'a aittir. Müellif burada anlatmak istediği konuları filozoflar ve İmamiyye mezhebinde uygun bir şekilde ele almaktadır.”⁹

TDV İslâm Ansiklopedisi'nin Türkçe nüshasında, “Fuzûlî” maddesi yazarı da aynı hataya düşmüştür.”¹⁰

Fuzûlî'nin bu risalesi daha önce Muhammed b. Tâvî et-Tancî'nin Arapça neşri esas alınarak ve bu neşir de olduğu gibi tercümenin sonuna eklenerek, Prof. Dr. Mahmut Esat Coşan ve Kemal Işık tarafından notlar eklenerek tercüme edilmiş ve 1962 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Mütercimler Tancî'nin neşrini esas aldıklarından onun Arapça neşre yazdığı önsözünü de tercümeyle eklemişlerdir. Aynı zamanda bu tercüme 2013 yılında, herhangi bir sadeleştirme ve ilave yapılmadan 1962'deki dil ve üslup korunarak, ancak merhum Mahmut Esat Coşan'ın biyografisi ve kısa bir sunuş yazısı ilavesiyle Server İletişim tarafından tekrar neşredilmiştir. İlk basıldığı yılın dili bugüne göre ağdalı Osmanlıca ve Arapça ifadeler taşıdığı için bugünün

8. Bkz. Tancî, “Önsöz”, XV.

9. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, II, 282.

10. Tancî, “Önsöz”, XII.

okuyucusuna hitap etmesi dikkate alınarak eserin yeniden tercümesine gerek duyulmuştur. Bizim tercümemizde metnin orijinaline olabildiğince sadık kalınmış, metni aşan ve tefsîrî özellik taşıyan ifade ve ibarelere yer verilmemiştir. Bunun yanında orijinal terimler genellikle tercüme edilmemek üzere, olabildiğince daha sade bir dil kullanılmıştır. Gerekli görülen yerlerde dipnotlar eklenmiştir. Böylece meşhur bir şairin kaleminden çıkan orijinal bir itikad eseri Türk okuyucusu ile yeniden buluşturulmuştur.

Eserin hayırlı olmasını diler, bu eserin yayımlanma sürecinde emeği geçen tüm VakıfBank Kültür Yayınları çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Bir teşekkürüm de Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Araştırma görevlisi Ali Satılmış'adır. Zira Ali Satılmış, tercümeyi baştan sona kontrol etti ve eserin tanıtımı ile ilgili giriş kısmının yazılmasında önemli katkılar sağladı. Bu vesile ile kendisine hassaten teşekkürü bir borç biliyorum.

Abdullah Kahraman

FUZÛLÎ

Aşk imiş her ne var âlemde

Tamamen özgün ve şahsi şiir dili ile yalnız yaşadığı dönemin değil, tüm zamanların en büyük Türk şairlerinden biri olarak kabul edilen Mehmed Fuzûlî, yaygın kabule göre 1483 yılında doğmuş; bütün ömrünü Hille, Necef, Kerbela ve Bağdat bölgesinde geçirmiştir. Hille müftüsü olduğu rivayet edilen babasının adı Süleyman'dır. Klasik çağlardaki yaygın eğilim gereği babasının gözetiminde başladığı eğitim hayatını Rahmetullah adlı bir başka hocanın dersleriyle sürdürdüğü tahmin edilmekle beraber, eğitimine nerede ve hangi şartlarda devam ettiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Ciddi bir eğitim sürecinden geçtiği ve dinî ilimlerden felsefeye, temel bilimlerden hendeseye kadar pek çok alanda birikim sahibi olduğu, kendi ifadeleriyle sabittir.

Türkmenlerin Bayat boyuna mensup olan Fuzûlî, Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçanın da tabii bir biçimde yaşadığı Irak Türkmen coğrafyasının kültürel, dilsel ve mistik zenginliğini bütün boyutlarıyla eserlerine yansıtır. Akkoyunlu, Safevî ve Osmanlı yönetimlerini gören Bağdat'ta, her üç hanedanın da mensuplarına yahut yöneticilerine kasideler sunan şair, özellikle mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla pek de rahat bir hayat sürememiştir.

Himaye ve refah arayışına Akkoyunlu Elvend Bey için yazdığı kasideyle başlayan Fuzûlî, rivayete göre bölgenin etkin siyasi figürü Muşâ'saî Emir Ali b. Muhsin'e de Arapça bir kaside sunmayı ihmal etmemiştir. Akkoyunlu ve Muşâ'saî nüfuzuna büyük ölçüde son veren Safevî fethi üzerine bu kez de Safevî

Hanedanı'nın Bağdat Valisi İbrahim Han Musullu'ya terci-i bent ve kasideler takdim eden şair, İbrahim Han vefat ettikten sonra 1527'de Necef'e dönmüştür. Fuzûlî'nin, Bağdat'a Osmanlı yönetimi gelene dek burada, Hz. Ali türbesinde türbedarlık yaptığı sanılmaktadır. Kanuni'nin Bağdat fethini:

“Geldi burc-ı evliyâya pâdişâh-ı nâmdâr”

dizesiyle alkışlayan Fuzûlî, Kanuni'ye sunduğu beş kasideinin yanı sıra Sadrazam Pargalı İbrahim Paşa, Kazasker Abdülkadir Çelebi ve Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi gibi önemli isimlere de kasideler sunmasına karşın beklentilerini karşılamamış, yaşadığı hayal kırıklığını Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi'ye gönderdiği şaheser mektubuyla (*Şikâyet-nâme*) ölümsüzleştirmiştir.

Yaşadığı dönemin ve coğrafyanın teolojik demografisi, onun itikaden İmâmiyye Şîa'sına mensubiyetini desteklemektedir. Bununla birlikte başta *Matla'ul-i'tikâd* olmak üzere bütün eserleri Fuzûlî'nin; mezhep taassubundan uzak, Şîa'nın siyasi ve propagandist temayüllerinden ziyade kendisini “Ehl-i Beyt” muhabbetiyle tanımlamayı tercih eden ılımlı bir Şîî olduğuna işaret etmektedir. Eserlerindeki yoğun ve vukufu göndermeleri ile çağdaşı ve hemşehrisi Ahdî'nin beyanı, Fuzûlî'nin tasavvufu olan münasebetini intisap düzeyine yükseltmiş olabileceğini düşündürmekte ise de ne eserleri ne de tarihî kayıtlar bunun hangi tarikat olduğunu açıkça göstermektedir.

1556 yılında, büyük veba salgını sırasında vefat eden (“Geçti Fuzûlî” = 963) ve Hz. Peygamber'le ailesine duyduğu derin sevgiyi eşsiz manzumelerle ortaya koyan Fuzûlî'nin, vasiyeti üzerine hayatının belli bir döneminde türbedarlığını yaptığı Hz. Hüseyin makamı yakınında, Kerbela'da defnedildiği tahmin edilmektedir. Kaynaklar, oğlu Fazlî hakkında aktarılan kısa malumat dışında ailesine dair başkaca bir bilgi vermez.

FUZÛLÎ'NİN ESERLERİ

Üç dilde pek çok eser veren Fuzûlî, *Dîvân* (Arapça) adıyla bilinen 12 kasidesini ve kelam ilmine dair *Matla'u'l-i'tikâd* adlı eserini Arapça kaleme almıştır. Şairin, aralarında hacimlice bir *Dîvân* da bulunan Farsça eserleri şunlardır: *Heft Câm* (Sâkî-nâme), *Rind ü Zâhid*, *Sihhat ü Maraz*, *Enîsü'l-kalb* ve *Risâle-i Mu'ammâ*.

Fuzûlî'nin çağlar üstü nüfuzundaki en büyük pay ise Türkçe eserlerindedir. Şah İsmail'e sunulan alegorik mesnevi *Beng ü Bâde*, Molla Câmi'nin eserinden yapılan *Hadîs-i Erbaîn Tercümesi*, meyvelerin münazarasına dayanan ve kendisine aidiyeti henüz ispatlanamayan *Sohbetü'l-esmâr* ve farklı devlet adamlarına yazdığı beş adet *Mektup*, görece tanınmış ve sevilmiş metinler olmakla birlikte Kerbela hadisesini trajik bir dille anlattığı *Hadîkatü's-suadâ* adlı eseri, başta Şîî ve Alevî-Bektaşî topluluklar olmak üzere tüm Müslümanlar üzerinde derin tesirler bırakmıştır. *Türkçe Dîvân'*ı ile birlikte en çok bilinen ve okunan eseri ise hiç şüphesiz *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisidir. Farklı dillerde pek çok kez şiirleştirilen bu klasik aşk hikâyesi, Fuzûlî'nin diliyle o denli sevilmiştir ki kendisinden önce ve sonra başka şairler tarafından da Türkçe nazmedilmiş olmasına karşın Leylâ ve Mecnûn dendiğinde akla gelen ilk şair her zaman Fuzûlî olmuştur.

MANZUM ESERLERİ

Dîvân (Türkçe): Fuzûlî'nin *Türkçe Dîvân'*ı, tüm Türk illerinde en fazla çoğaltılan, basılan ve okunan klasik metinlerden biridir. *Dîvân'*ın eski ve yeni harfli nüsha ve basımlarının önemli bir kısmı kasideleri içermez. *Dîvân* metni üzerindeki ilk bütüncül Latin harfli Türkiye neşirleri olan Abdülbaki Gölpınarlı ve Ali Nihat Tarlan'ın eserlerinde de kasideler yer almamıştır. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgan Cumbur tarafından ortak-

laşa hazırlanan ve 1958 yılında yayımlanan *Türkçe Dîvân* ise hem mukaddime ve kasideleri ihtiva etmesi hem de 68 nüshanın karşılaştırılarak farkların belirtilmesi bakımından en kapsamlı metin yayımıdır. 2017’de Abdülhakim Kılınç tarafından tamamlanan bir doktora tezinde de *Dîvân*’ın 16. yüzyıl kopyaları karşılaştırılmıştır.

Cumhuriyet tarihinin önemli Fuzûlî uzmanlarından biri olan Cem Dilçin, 2001 yılında yayımladığı *Fuzûlî Dîvânı Üzerine Notlar* adlı eserinde, *Dîvân*’ın üç neşrini (Gölpınarlı, Tarlan, Ak-yüz vd.) karşılaştırmış ve bir kısmı metin onarımı olmak üzere pek çok önerisini kayda geçirmiştir. Yine merhum Dilçin, farklı zamanlarda yazdığı ve Fuzûlî’nin kasidelerini ele aldığı bir dizi makalesinde de çok sayıda yeni okuma önerisi ve metin onarımı teklifinde bulunmuştur. Değerli bilim insanları Tahir Üzgör, Fatih Köksal, Vügar Sultanzade, Özkan Öztekten ve Sadık Yazar, Fuzûlî’nin kasideleri ve muhtelif beyitleri üzerine önemli incelemeler yayımlamışlardır. Ayrıca, Türkiye dışındaki seçkin Fuzûlî uzmanları merhum Hamid Araslı ve Hüseyin Muhammedzade Sadık’ın hacimli neşirleri, Türkiye’de yapılmış çalışmalarda kullanılmayan nüshaları da içermeleri bakımından son derece önemli yayınlardır.

Dîvân (Farsça): Fuzûlî’nin, edebî kimliğini inşa ederken Arapçadan ziyade Farsçadan ve klasik Fars şiiri duyarlıklarından yararlandığını belgeleyen *Farsça Dîvân*, *Türkçe Dîvân*’ından hacimce daha büyüktür. Rindane ve sufiyane tahassüslerin ustaca harmanlandığı şiirler, *Türkçe Dîvân*’ında da bariz akisleri görülen Hâfız ve Molla Câmi’yi güçlü bir biçimde anımsatır. *Dîvân*, Ali Nihat Tarlan tarafından Türkçeye aktarılmış, karşılaştırmalı metni ise Hasibe Mazıoğlu’nca yayımlanmıştır.

Dîvân (Arapça): Klasik kaynakların şehadetiyle varlığından haberdar olduğumuz *Arapça Dîvân*’ın eksiksiz bir nüshasına henüz ulaşamamıştır. Araştırmacıların “*Dîvân*” adıyla andığı

eldeki metin, hayli hacimli olduğu tahmin edilen *Divân*’dan istinsah edilmiş 516 beyitlik küçük bir bölümdür. Hamid Araslı’nın 1958 tarihli neşrine göre çoğu naat ve Hz. Ali methiyesi olmak üzere 12 kaside ve bir hatimeden ibarettir.

Leylâ vü Mecnûn: Kadim bir Arap anlatısından esinlenilerek İslam dillerinin ortak romaneskine dönüştürülen Leylâ ve Mecnûn hikâyesi, Fars edebiyatında müstakil bir eser olarak ilk kez Nizâmî tarafından nazma çekilmiştir. Türk edebiyatında ise kendisinden önce müstakil eser yahut eser bölümü olarak kaleme alınmış örnekler bulunmasına karşın en çok ilgi gören ve etkilenen Leylâ ve Mecnûn’a Fuzûlî imza atmıştır. Fuzûlî, sefer sırasında Bağdat’a gelerek kendisiyle tanışan Osmanlı şairlerinin (Taşlıcalı Yahya Bey, Hayâlî, Celalzade Mustafa Çelebi, Aşkî) teşvikiyle 1535’te yazdığını söylediği mesnevisini, Bağdat ve Halep Beylerbeyi Üveys Paşa’ya sunmuştur. Leylâ ve Mecnûn, yalnız klasik manzum bir anlatı olmak vasfıyla değil Mecnûn’un yolculuğu üzerinden kendisinden sonraki ilahi aşk telakkisini derinden şekillendirmesiyle de Mehmed Emin Resûlzâde’ye izafe edilen “Nizâmî Mecnûn’u şiirleştirmiş, Fuzûlî ise şiiri Mecnûnlaştırmıştır.” veciz tespitini fazlasıyla hak eden bir şaheserdir. Necmettin Halil Onan, Hüseyin Ayan ve Muhammed Nur Doğan tarafından Latin harfleriyle yayımlanan eser dünya dillerine de çevrilmiş, sahne ve görsel sanat dallarına defalarca uyarlanmıştır.

Beng ü Bâde: Dört yüz kırk dört beyitlik bir münazara olan *Beng ü Bâde*, ana kahramanlar afyon ve şarabın yanı sıra diğer keyif verici maddelerin de kişileştirildiği alegorik bir mesnevidir. Şah İsmail ile II. Bâyezid veya Muşa’saî Ali b. Muhsin’in karşılaştırıldığı düşünülen eser, şair tarafından Şah İsmail’e sunulmuştur. Fuzûlî külliyyatları içinde hemen daima kendisine yer bulan *Beng ü Bâde*’yi, Kemal Edip Kürkcüoğlu Latin harfleriyle yayımlamıştır.

Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn: Molla Câmi'ye ait aynı adlı eserin bu tercümesi, Ali Şîr Nevâî tarafından *Çihl Hadîs* adıyla Çağatay Türkçesine yapılmış çeviriden ilhamla kaleme alınmıştır. Mensur bir mukaddimeden sonra hadislerin kıtalar şeklinde tercümesini içeren eser, geleneğin en çok okunan Kırk Hadîs'lerinden biridir. Abdülkadir Karahan ve Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır.

Sohbetü'l-esmâr: Meyvelerin kişileştirilerek münazara ettirilmesi üzerine kurulmuş bu küçük mesnevinin Fuzûlî'ye aidiyeti henüz kesinleşmemiştir. İnsanların değersiz meselelerle ayrılıklara düştüğü, bu yüzden de kendilerinin ve varlığın hakikatini göremediklerini anlatan *Sohbetü'l-esmâr*, ilk olarak Hamid Araslı tarafından *Fuzûlî Külliyyatı* içinde Kiril harfleriyle, daha sonra da bu neşir esas alınarak Kemal Peker ve Sedit Yüksel tarafından yeni Türk harfleriyle yayımlanmıştır.

Heft Câm (Sâkî-nâme): Manzum bir mukaddimeden sonra yedi bölüme ayrılan bu küçük mesnevi, yine şairin çok sevdiği anlaşılan münazara biçiminde kurgulanmış tasavvufi alegorik bir eserdir. Bu kez musiki aletlerinin kişileştirildiği *Heft Câm*, *Sâkî-nâme* adıyla birçok kez yayımlanmış, şairin *Farsça Dîvân* nüshaları içinde de yer almıştır.

Enîsü'l-kalb: Hâkânî'nin başka şairlerce de tanzir edilmiş *Bahrü'l-ebâr* adlı kasidesine yazılmış 134 beyitlik nazire bir kaside olan *Enîsü'l-kalb*, Cafer Erkılıç tarafından tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır.

Risâle-i Mu'ammâ: Bir tür bilmece şiirleri olan muammalar, klasik şiir tarihi içerisinde kimi şairlerin ilgisini diğerlerine nazaran daha fazla çekmiştir. Fuzûlî de o şairlerden biridir. Şairin Farsça ve Türkçe kaleme aldığı muammaları, Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından yayımlanmıştır.

MENSUR ESERLERİ

Hadîkatü's-suadâ: Hz. Hüseyin'in Kerbela'da katledilişini ele alan maktel türündeki Türkçe eserlerin, en çok beğenilen ve okunanıdır. Bir mukaddime, on bölüm ve bir hatimeden oluşan *Hadîkatü's-suadâ*, düz yazıyla kaleme alınmış fakat aralarda 541 parça Türkçe/Arapça şiire de yer verilmiştir. Şairin ifadesiyle Fars edebiyatının en sevilen makteli *Ravzatü's-şühedâ* (Hüseyin Vâiz-i Kâşifi) esas alınarak tanzim edilen eserin yazımı sırasında Arap edebiyatındaki kimi örneklerden de yararlanılmıştır. İçli ve akıcı üslubu ile telif edildiği andan itibaren büyük ilgi gören *Hadîkatü's-suadâ*, Şîi yahut Sünnî temayüllü tüm tarikat ve sufi mahfil-lerde başucu kitabı olarak kabul edilmiş, kimi manzum parçaları bestelenerek özellikle Muharrem aylarında icra edilmiştir. Dünyaya kütüphanelerinde yüzlerce nüshası bulunan ve özgün alfabesi ile sekiz kez basılan eser, Şeyma Güngör tarafından da Latin harfleriyle yayımlanmıştır.

Rind ü Zâhid: Klasik şairler için verimli bir vadi olan “cem‘-i ezdâd” (zıtlıkların birlikteliği); zâhir/bâtın, sûret/sîret, beden/ruh, akıl/gönül vb. farklı karşılaştırmalarla sık sık gündeme getirilir. Aklı temsil eden “Zâhid” bir baba ile gönlün sembolü “Rind” bir oğulun tartışmaları üzerinden hayatı ve insanı değerlendiren *Rind ü Zâhid*, Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından Latin harfleriyle neşredilmiş, Hüseyin Ayan da eseri tercümesiyle birlikte yayımlamıştır.

Sihhat ü Maraz (*Rûh-nâme, Hüsn ü Aşk*): Fettâhî'nin *Hüsn ü Dil*'inden esinlenilerek kaleme alındığı söylenen *Sihhat ü Maraz* da şairin diğer bazı eserleri gibi tasavvufi, alegorik bir metindir. Eski tıp bilgisine göre vücudu oluşturan dört temel unsur (kan, safra, balgam, sevdâ) ve diğer yan unsurların kişileştirilmeleriyle kurgulanmış *Sihhat ü Maraz*, beden-ruh ikilemi arasında sıkışmış dervişin yaşadığı buhranları ve çözüm önerilerini sembolik

bir dille anlatmaktadır. Eser önce Abdülbaki Gölpınarlı, son olarak da Hüseyin Ayan tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır.

Matla'u'l-i'tikād fi ma'rifeti'l-mebde' ve'l-me'ād: Fuzûlî'nin Arapça yazdığı bu eseri, bilgi ile inanç arasında güçlü bağlantılar kurularak kâinatın ancak bilgi ve inanç kılavuzluğunda idrak edilebileceğini konu etmektedir. İlk olarak Hamid Araslı tarafından yayımlanan eser, daha sonra Muhammed Tancî'nin notlandırması ve Esat Coşan-Kemal Işık'ın tercümesiyle birlikte neşredilmiştir.

Şikâyet-nâme ve Diğer Mektuplar: Fuzûlî'nin değişik vesilelerle kaleme aldığı mektuplarından şimdilik beş tanesine ulaşılabilmektedir. Şehzade Bâyezid, Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi, Musul Mirlivası Ahmed Bey, Bağdat Valisi Ayas Paşa ve Kadı Alaeddin'e hitaben yazılmış bu mektuplardan Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi mektubu, edebiyat tarihlerinde *Şikâyet-nâme* adıyla anılmış ve büyük ilgi görmüş bir metindir. Fetih sonrası şaire bağlanacağı vadedilen maaşın, beklentisinden çok uzak küçük bir meblağla sınırlı tutulması üzerine gönderildiği anlaşılan *Şikâyet-nâme*'nin:

“Selâm verdim, rüşvet değildir diye almadılar!”

cümlesi, halk arasında bir darb-ı mesele dönüşmüş ve onu Türk edebiyatının mizahi eleştiri metinleri içinde zirveye taşımıştır. Mektuplardan Şehzade Bâyezid'e yazılanı Hasibe Mazioğlu, diğerlerini Abdülkadir Karahan yeni harflerle yayımlamıştır.

Ömür Ceylan